

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

ในประเทศกำลังพัฒนานั้นมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากมายที่จัดเป็นเศรษฐกิจนอกระบบและมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับธุรกิจขนาดใหญ่ในกระบวนการพัฒนาเป็นเมือง (Urbanization) ดังนั้น เศรษฐกิจนอกระบบจึงทำหน้าที่ชะลอและลดความกดดันต่อรัฐบาลในการที่จะสร้างงานมารองรับ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2535:36, นกัธ ศิริสัมพันธ์ 2537 : 11) ตลอดจนดูดซับแรงงานที่ทักษะต่ำ แรงงานย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง

อาชีพหาบเร่แผงลอยนั้นเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทหนึ่งที่อยู่ในภาคเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal sector) ซึ่งมีลักษณะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จัดตั้งขึ้นได้ง่าย เน้นการใช้แรงงานเข้มข้น ดัดแปลงเทคโนโลยีง่าย ๆ มาใช้ แต่มักมีรายได้น้อยและเป็นงานไม่ถาวร (ปณิธิ สุขสมบูรณ์ 2545 : 2) ลักษณะการค้าเป็นการตั้งแผงขายหรือหาบเร่ไปตามทางเท้าหรือทางสาธารณะ ตลอดจนพื้นที่ซึ่งมีทางการหรือเอกชนจัดไว้ให้เพื่อดำเนินกิจกรรมการค้า ซึ่งนับว่าเป็นอาชีพที่สำคัญและมีบทบาทในการเป็นแหล่งบริโภค อุปโภค แหล่งงาน และการค้าขายหาบเร่แผงลอยนี้ยังมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจในระบบ (formal sector) ซึ่งจะเห็นได้จากผลการศึกษาของประชุม สุวัตติและคณะ (อ้างในพรพนทิพย์ เพ็ชรมากและกัณณิกา อังสุธนสมบัติ 2533:2) พบว่า อาชีพหาบเร่แผงลอยมีบทบาทในการพยุงราคาสินค้าไม่ให้สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ผลิตอาหารราคาถูกให้กับแรงงานในเมือง ช่วยกระจายสินค้าไปสู่ผู้มีรายได้ต่ำและปานกลางอย่างทั่วถึง ให้ความสะดวกแก่ประชาชนในการซื้อสินค้าที่จำเป็น ทำให้ผู้ที่ยากจน มีงานทำ มีรายได้จุนเจือครอบครัว จึงถือได้ว่าหาบเร่แผงลอยเป็นฐานชีวิตที่สำคัญของคนจนจำนวนหนึ่งในเขตเมือง

หาบเร่แผงลอยในทัศนะของแนวคิดทวิลักษณ์ (Dualism theory) นั้น อธิบายการค้านอกภาคทางการ หมายถึง หน่วยผลิตสินค้าและบริการซึ่งมีเป้าหมายแรกคือการสร้างงานและสร้างรายได้ให้แก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง หน่วยการผลิตนี้มีการจัดการองค์การในระดับต่ำ แทบไม่มีการแบ่งงานกันทำ ไม่มีการจำแนกทุนในฐานะปัจจัยการผลิตและมีขนาดเล็ก แรงงานสัมพันธ์หากมีก็อยู่บนพื้นฐานของการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการ (ILO, 1993 อ้างในนฤมล นิราทร, 2548) ในแนวคิดดังกล่าวมองว่า เป็นการค้าในระดับพอยังชีพ (Survivalist หรือ Community of the Poor)

เพราะถูกมองว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้ในระดับยังชีพเท่านั้น ไม่มีการสะสมทุน ไม่มีการขยายกิจการ

บทบาททางเศรษฐกิจของหาบเร่แผงลอยนอกจากจะมีบทบาทในการสร้างงาน สร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้ประกอบการอาชีพโดยเฉพาะผู้ค้ารายย่อยโอกาสทางเศรษฐกิจและพยุงบ่าครองชีพของประชาชน แต่มูลค่าการขายของหาบเร่แผงลอยซึ่งเป็นการค้าภายในประเทศยังสร้างรายได้จำนวนมากให้แก่ระบบเศรษฐกิจโดยรวมและสนับสนุนการพึ่งตัวเองของระบบเศรษฐกิจของประเทศ (นฤมล นิราทร : 2548)

ส่วนนโยบายของรัฐในการสนับสนุนการประกอบอาชีพหาบเร่แผงลอย รัฐบาลมีการสนับสนุนให้ประชาชนประกอบอาชีพอิสระโดยจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ที่มีการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งโครงการธนาคารประชาชนเพื่อสนับสนุนการประกอบอาชีพขนาดเล็ก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการที่รัฐเห็นความสำคัญของการประกอบอาชีพอิสระขนาดเล็กต่อการสร้างรายได้ของประชาชน

เนื่องจากอาชีพหาบเร่แผงลอยเป็นอาชีพที่ผู้ค้ารายอื่นสามารถเข้าสู่ตลาดได้ง่ายและสินค้าที่ขายนั้นสามารถเรียนรู้ได้ง่าย สินค้าชนิดเดียวกันมีผู้ขายมากมาย ทำให้มีการแข่งขันสูงซึ่งจะส่งผลต่อรายได้ที่ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยได้รับ ตลอดจนราคาขายสินค้าที่ค่อนข้างต่ำและราคาสินค้าส่วนใหญ่ถูกกำหนดโดยตลาด ในขณะที่ต้องใช้แรงงานหนักเป็นระยะเวลายาวนานในแต่ละวันแต่ไม่มีการรวมค่าแรงงานของตนเข้าไปในต้นทุนสินค้า ทำให้แม้ว่าจะมียอดขายในแต่ละวันที่สูงมากแต่สัดส่วนของกำไรต่อต้นทุนสินค้านั้นต่ำ ตลอดจนจำนวนผู้ค้าที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากสามารถเข้าสู่ตลาดได้ง่าย และธุรกิจการค้าขายแผงลอยในลักษณะ Franchise ที่เพิ่มขึ้นและมีการแข่งขันสูง ทำให้กลุ่มลูกค้าของผู้ค้าหาบเร่แผงลอยแบบดั้งเดิมลดลง ส่งผลกระทบต่อรายได้ของผู้ค้าหาบเร่แผงลอย

ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจปัจจุบัน มีแนวโน้มที่ทำให้รายได้ของครอบครัวหาบเร่แผงลอยลดลง ท่ามกลางข้อจำกัดในการประกอบอาชีพของครอบครัวหาบเร่แผงลอยในด้านรายจ่ายและภาระหนี้สิน จึงควรมีการศึกษาเพื่อให้เราได้ทราบว่า ครอบครัวหาบเร่แผงลอยชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร มีรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออมเป็นอย่างไร

การศึกษารายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออมของครัวเรือนหาบเร่แผงลอยในครั้งนี้ ผู้ศึกษาเลือกศึกษาที่ชุมชนท่าพระจันทร์ เขตพระนคร จ.กรุงเทพมหานคร เนื่องจาก ชุมชนท่าพระจันทร์เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีการค้าหาบเร่แผงลอยมานานและถือเป็นชุมชนประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งในเขตพระนคร

อีกทั้งลักษณะของผู้ค้าหาบเร่แผงลอยที่ทำพระจันทร์จะมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อยทั้งในด้านของจำนวนผู้ค้าเนื่องจากมีพื้นที่จำกัด และประเภทของสินค้าที่ขายยังเป็นสินค้าเดิมที่เคยขายในอดีตไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงตัวสินค้า มีบางส่วนที่ปรับเปลี่ยนบรรจุภัณฑ์ให้ทันสมัยขึ้น แม้ว่าชุมชนทำพระจันทร์จะผ่านการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมาหลายยุคสมัย ต่างจากธรรมชาติของหาบเร่แผงลอยทั่วไป ซึ่งมักจะขายไม่เป็นหลักแหล่งและเคลื่อนย้ายไปตามทำเลที่ดี แต่หาบเร่แผงลอยบริเวณทำพระจันทร์ค่อนข้างจะอยู่เป็นหลักเป็นแหล่ง มีที่ประจำของตนเอง จึงน่าจะมีรายได้จากการค้าขายดี

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาลักษณะการประกอบอาชีพของผู้ค้าหาบเร่แผงลอย
2. ศึกษารายได้ รายจ่าย ภาระหนี้สิน และการออมของครัวเรือนหาบเร่แผงลอย
3. ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อรายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมของครัวเรือนหาบเร่

แผงลอย

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้ มุ่งศึกษารายได้เฉพาะที่เป็นตัวเงิน รายจ่ายเฉพาะที่เป็นตัวเงิน หนี้สิน และการออม ของครัวเรือนหาบเร่แผงลอยในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก โดยกำหนดขอบเขตเฉพาะกลุ่มประชากรที่เป็นผู้ค้าหาบเร่แผงลอย ที่ชุมชนทำพระจันทร์ การศึกษานี้ใช้หน่วยการวิเคราะห์คือครัวเรือนที่ทำการค้าหาบเร่แผงลอย

โดยมีขอบเขตในการศึกษาดังนี้

การค้าหาบเร่แผงลอย เป็นการค้าซึ่งใช้พื้นที่ข้างทาง เช่น ริมนน ซอย ทางเท้า ตลอดจนที่สาธารณะหรือที่ของเอกชนที่จัดไว้ให้เพื่อทำการค้าขายสินค้า ลักษณะการค้ามีทั้งแบบเคลื่อนที่ได้และการค้าบนแผงอยู่กับที่

รายได้ หมายถึง จำนวนเงินที่ครัวเรือนหาบเร่แผงลอยได้รับในแต่ละเดือนซึ่งเป็นทั้งรายได้ที่สามารถหามาได้ด้วยตนเองและ/หรือเงินที่ได้รับจากทางอื่น

รายจ่าย หมายถึง รายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค หรือจำนวนเงินโดยประมาณที่ครัวเรือนหาบเร่แผงลอยใช้จ่ายไปเพื่อการบริโภคและอุปโภค และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ซึ่งไม่รวมเงินที่ต้องจ่ายไปเพื่อชำระหนี้ในแต่ละเดือน

จำนวนหนี้สิน หมายถึง จำนวนหนี้สินของผู้ค้าหาบเร่แผงลอยจากแหล่งที่มาของหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ ทั้งรูปแบบการกู้ การเช่าซื้อ และการยืม ซึ่งในงานศึกษานี้จะพิจารณา 2 ประเด็น คือ จำนวนหนี้สินรวม และการชำระหนี้ต่อเดือน

จำนวนหนี้สินรวม หมายถึง จำนวนหนี้สินที่เป็น Stock รวมยอดหนี้สินทั้งหมดจากทุกแหล่งและทุกรูปแบบ

การชำระหนี้ต่อเดือน หมายถึง จำนวนเงินเฉลี่ยของผู้ค้าหาบเร่แผงลอยที่ต้องจ่ายไปเพื่อชำระหนี้สิน โดยอาจชำระหนี้เป็นรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน หรืออื่นๆ แต่จะนำมาคำนวณเป็นการชำระหนี้รายเดือน หน่วยเป็นบาทต่อเดือน

การออมเงิน หมายถึง การที่ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยออมเงิน โดยอาจมีหลายรูปแบบ เช่น เงินฝากธนาคาร สลากออมเงิน ออมทรัพย์ต่างๆ ในชุมชน และการเก็บเงินไว้ในรูปแบบของเงินสดซื้อพันธบัตร หุ้ในสหกรณ์ร้านค้าในชุมชน และการประกันชีวิต ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือมากกว่า 1 รูปแบบ โดยจะพิจารณา จำนวนเงินออมเฉลี่ย หน่วยเป็นบาทต่อเดือน

1.4. ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

1.4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)

การศึกษาในครั้งนี้ ศึกษาโดยอาศัยข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ที่ได้จากการออกแบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อสำรวจรายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอยในพื้นที่ที่ทำการศึกษ และเป็นการศึกษาโดยใช้ข้อมูลภาคตัดขวาง (Cross-sectional approach) ในเดือน พฤศจิกายน 2552 และนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ใน 2 ลักษณะ คือ การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Method) และใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Method)

1.4.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data)

เป็นข้อมูลจากหน่วยงานต่างๆที่ได้มีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ ได้แก่ วารสาร เอกสารงานวิจัย รายงานและสถิติต่างๆจากหน่วยงานราชการและเอกชน ซึ่งมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องดังกล่าว

1.5 วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม ของครัวเรือนหาบเร่แผงลอย ท่าพระจันทร์ ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยเลือกศึกษาที่ชุมชนท่าพระจันทร์ และเน้นการศึกษารายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอยในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์มากกว่า มุมมองในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ

ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาลักษณะการประกอบอาชีพของผู้ค้าหาบเร่แผงลอย ศึกษาวิธีการบริโภคและการผลิต ตลอดจนศึกษาถึงแหล่งที่มาของรายได้ แหล่งที่ใช้ไปของ รายจ่าย ภาระหนี้สิน และการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอย โดยจะทำการศึกษาในลักษณะของการสัมภาษณ์หรือ Indepth Interview หัวข้อครัวเรือน เลือกตัวอย่างแบบเจาะจงให้มีความหลากหลายทั้งในด้านประเภทหาบเร่แผงลอย และลักษณะสินค้าที่ขาย จำนวน 50 ราย โดยใช้แบบสอบถาม และใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Method) ในการอธิบายผลการศึกษานบนพื้นฐานทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์

ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตัวเลขรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม รวมถึงการศึกษาปัจจัย ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และปัจจัยอื่นๆ ที่เป็นตัวกำหนดรายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอย โดยใช้ตารางสถิติเบื้องต้นในการอธิบาย และวิเคราะห์ข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม และใช้การวิเคราะห์ถดถอยอย่างง่าย (Simple Regression Analysis) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลต่อรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษานี้จะทำให้ทราบถึงปัจจัย ที่มีผลต่อรายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมของครัวเรือนหาบเร่แผงลอย ซึ่งจะเป็นข้อมูลเบื้องต้นให้หน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถหาแนวทางเพื่อส่งเสริมรายได้ของครัวเรือนหาบเร่แผงลอย การส่งเสริมการออม ตลอดจนการจัดการปัญหาภาระหนี้สินการพัฒนาทักษะและมีฝีมือในการประกอบอาชีพ การสนับสนุนให้เข้าถึงแหล่งเงินทุน การให้ความรู้ในการจัดการภาระหนี้สิน

1.7 कैโครงการองงานวิจัยเฉพาะเรื่อง

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึง ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ของการศึกษา ขอบเขตของการศึกษา ข้อมูลและแหล่งข้อมูล กรอบการวิเคราะห์ วิธีการศึกษา และ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ส่วนบทที่ 2 กล่าวถึง กรอบแนวคิดทางทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และบทที่ 3 แสดงข้อมูลความเป็นมาของหาบเร่แผงลอย ชุมชนท่าพระจันทร์และหาบเร่แผงลอย ท่าพระจันทร์

บทที่ 4 เป็นการแสดงผลการศึกษาแหล่งที่มาของรายได้ แหล่งที่ใช้ไปของรายจ่าย ภาระหนี้สิน และการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอย ตลอดจนลักษณะการประกอบอาชีพของผู้ค้าหาบเร่แผงลอย วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของครัวเรือนหาบเร่แผงลอย และผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับรายได้ รายจ่าย หนี้สินและการออมของครอบครัวหาบเร่แผงลอย และสรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะนำเสนอในบทที่ 5